

reflective problem-solving situations, specially designed in the content of school education, is proven. The relevance of V. O. Sukhomlynskyi's pedagogical heritage for moral improvement of high school students as future Ukrainian state builders is specified.

Key words: V. O. Sukhomlynskyi, tolerance, educational content, value sphere of the individual, high school pupil, reflection, spirituality.

Г. А. ВАСЬКОВСКАЯ

г. Киев

РЕАЛИЗАЦИЯ ИДЕЙ В. А. СУХОМЛИНСКОГО В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ ТОЛЕРАНТНОСТИ

В статье очерчено вопросы развития ценностной сферы старшеклассника посредством содержания школьного образования в свете идей В. А. Сухомлинского. Проанализированы склонности и приоритеты современных старшеклассников. Также речь идет о необходимости предупреждения проявлений отклоняющегося поведения посредством вовлечения школьников в процесс решения проблемно-рефлективных ситуаций. Указаны пути актуализации педагогического наследства В. А. Сухомлинского для морального совершенствования старшеклассников как будущих создателей украинской государственности.

Ключевые слова: В. А. Сухомлинский, толерантность, содержание образования, ценностная сфера личности, старшеклассник, рефлексия, духовность.

Стаття надійшла до редколегії 29.08.2014

УДК 37.011.(09)

М. С. ВАШУЛЕНКО

м. Глухів

У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ТОЛЕРАНТНІСТЬ – БАГАТОГРАННЕ ПОНЯТТЯ

У статті йдеться про те, що толерантність у сучасному розумінні цього поняття завжди була означальною рисою українців. І формування цієї якості особистості в системах народної і класичної педагогіки відбувалося як сукупне моральне явище, що ґрунтується на інших суголосних поняттях і якостях особистості.

Ключові слова: толерантність, повага, співучасть, співчуття, вдячність, зичливість, совість, скромність, терпимість, поблажливість.

Постановка проблеми. На мій погляд, керівники асоціації прийняли мудре рішення, ввівши в тематику нинішніх педагогічних читань поняття *толерантність*. Його походження з латинської мови, і в мовах різних народів воно означає синонімічні якості особистості. Толерантність у поглядах Василя Олександровича на виховання молодого покоління, на стосунки в соціумі, у широкому розумінні – на державному рівні, і вужчому – у сфері виробничого колективу, в родинному спілкуванні – це поняття не вкладеш в одне українське слово. Думаю, що кожен з учасників читань, які взялися за створення своїх доповідей, виступів і повідомлень, це добре відчули.

Постановка завдання. Проаналізувати педагогічні погляди В. О. Сухомлинського на проблему толерантності; виокремити складові цього багатогранного поняття.

Виклад основного матеріалу. У творчості великого педагога в розділі «Ставлення до людей і обов'язок перед ними» однією з перших тез є – *людина повинна*, оскільки «з обов'язку людина завжди поступається чимось іншій людині... Мудрість людської *повинності* і полягає в тому, щоб бачити і внутрішньо розсудити, де повинен ти і де повинні тобі. Якби нам удалося, образно кажучи, розкрити очі душі на ці найтонші людські взаємини, кожна людина завжди, буквально завжди, рахувалася б з ними, – у моральному житті настала б загальна гармонія, люди були б, за образним висловленням О. М. Горького, «як зоря перед зорею». І педагог закликає, щоб у житті кожного з нас мудрим повелителем нашим стала *повинність*. Привчати дітей до *повинності* означає «насамперед учити бачити життя, бачити людей, бачити те, що тебе оточує, розуміти, що все навколишнє тією чи іншою

мірою стосується тебе, – і не тільки розуміти це, а й відчувати серцем, бути нетерпимим до байдужості...» І на простих життєвих ситуаціях педагог дає своїм вихованцям *уроки повинності*.

Наступна настанова стосувалася культури людських відносин – уміти розрізнити в людині світле і темне, побачити в ній зерно добра і честі. «Те, що ми називаємо *повагою до людини*, – це віра в добре начало в ній». Для цього потрібно виховувати в кожного вихованця здатність сильної *співучасті*. Співчуття, уміння прочитати людську душу, зрозуміти, що поряд з тобою твориться зло, чиниться злочин – усе це перетворюється в сльози замилювання, в голубине воркування, коли немає співучасті – співучасті думки і серця.

Ми говоримо один одному: *здрастуйте, доброго дня, доброго вам здоров'я, дякую, спасибі, будь ласка*. У цих простих і чудесних висловах, що здатні чудодійно впливати, захована наша повага до гідності людини, шанування її самостійності, незалежності, доброї волі. Педагог спеціально проводив з малими шестирічними дітьми і підлітками бесіди, присвячені цим словам і тим почуттям, побажанням, «які по крихітці вкладав у них рід людський протягом багатьох століть». Слово *здрастуйте* має чудодійну властивість пробуджувати почуття взаємного довір'я, зближувати людей, відкривати їхні душі. «Незрівнянною, неповторною і своєрідною гранню людських відносин, – пише Василь Олександрович, – є *зичення блага, подяка*». Тому він не тільки навчав дітей уживати слова *дякую, спасибі* у відповідних ситуаціях, а й одухотворювати їх високими спонуканнями, пориваннями, прагненнями. Педагог переконував дітей у тому, що *невдячність* – одна з найогидніших людських вад. Людина повинна бути вдячною вже тому, що вона л ю д и н а. «*Вдячність* – одне з почуттів, які ми намагаємось розвивати всією практикою взаємовідносин і в колективі учнів, і в спільній праці з дорослими людьми. Педагог переконував дітей у тому, що їхнє навчання – не якась особлива заслуга, а о б о в ' я з о к. За свої успіхи в навчанні вони мають дякувати матері, батькові, учителеві, а не чекати подяки для себе.

Великим людським скарбом, вважав наставник, є вміння відчувати свою провину.

«Допустившись помилки, необачності, проявивши нечуйність, образивши людину, завдавши їй прикрощів, тривоги, – ми чуємо докори сумління й звертаємося з проханням: *простіть, вибачте*. Цими словами ми звертаємося до гідності і великодушності того, до кого ми чи то спеціально звернулися з проханням, чи то доторкнулися ненароком». Промовляючи ці слова, ми сподіваємося на повагу до самого себе, на добру волю співрозмовника, його поблажливість.

Особливого значення й уваги надавав педагог стосункам батьків і дітей. Він брав до уваги, що рід людський складається з різних поколінь, які одночасно живуть у світі. Повага, шанування старших поколінь – закон нашого життя. Педагог наставляв молоде покоління поважати старших за те, що вони є мудріші, духовно багатші, досвідченіші. Його багаторічний досвід виховної роботи переконував, що повага до старших тим сильніша, чим глибше осмислюється і переживається недопустимість вчинків, корені яких сягають у низьку культуру, у невихованість почуттів. У народному етичному вихованні людством вироблено *Десять Не можна*, недотримання і порушення яких є ганьбою і моральним невіглаством. Узагальнюючи людський досвід, Василь Олександрович сформулював від себе своїм вихованцям цих *Десять Не можна*, які слугують запорукою справжніх толерантних стосунків між дітьми і батьками та старшим поколінням у родині.

Не можна ледарювати, коли старші покоління працюють і не можуть дозволити собі відпочинку.

Не можна сміятися над старістю і старими людьми; про старість треба говорити тільки з повагою. У світі є три речі, з яких не можна сміятися, – патріотизм, справжня любов до жінки і старість.

Не можна заходити в суперечку з шанованими і дорослими людьми, особливо зі стариками; не гідно людської мудрості й розсудливості поспішно висловлювати сумнів щодо істинності того, що радять старші; якщо в тебе просяться на язик якісь сумніви, придержи їх у голові, поміркуюй, а потім спитай у старшого ще раз – спитай так, щоб не образити.

Не можна виявляти незадоволення тим, що в тебе немає якоїсь речі..., у товариша тво-

го є, а про тебе батьки не подбали; від твоїх батьків ти не маєш права вимагати нічого.

Не можна допускати, щоб мати давала тобі те, чого вона не бере собі; думка про право на якусь винятковість – це отрута твоєї душі; велике щастя відчувати нетерпимість до цієї отрути.

Не можна робити того, що осуджують старші, – ні на очах у них, ні десь на стороні; кожен свій вчинок розглядай з погляду старших: що подумують вони.

Не можна залишати старшу рідну людину одинокою, особливо матір, якщо в неї немає нікого, окрім тебе... Пам'ятай, що в житті людини настає такий період, коли ніякої іншої радості, крім радості людського спілкування, в неї вже не може бути.

Не можна збиратися в дорогу, не спитавши дозволу і поради у старших,... не попросившись із ними, не дочекавшись від них побажання щасливої дороги і не побажавши їм щасливо залишатися.

Не можна сідати до столу, не запросивши старшого; ...за столом відбувається цікаве духовне спілкування людей; якщо ти запросив старшого розділити з тобою трапезу, ти зробив йому велику приємність.

Не можна сидіти, коли стоїть доросла, особливо літня людина, тим більше, жінка; не чекай, коли з тобою привітається старший, ти повинен перший привітати його, зустрівшись, а прощаючись, побажати доброго здоров'я.

Дотримання *Десяти Не можна* вимагає великого піклування про гармонію всього виховного процесу. Поважати можна того, хто заслуговує на повагу.

Молодим і майбутнім батькам педагог радив прищеплювати думку про те, що в становленні моральності їхніх дітей велике значення має духовний зв'язок наймолодшого і найстаршого поколінь. Такий зв'язок дітей і підлітків з літніми людьми ніби розкриває *совість*, виховує *чутливість* до того, чим живе людина.

Педагог зазначив, що однією з граней гармонійних відносин є те, що люди не схвалюють, осуджують погане. *Несхвалення*, осуд виявляються в людському суспільстві подвійно: у моральній оцінці і в нормах права – закону. Моральне несхвалення й осудження дуже різноманітне. Воно починається зі спрямованого

на тебе пильного, уважного погляду старших, у якому треба вміти прочитати ніяковість, здивування, збентеження, тривогу, обурення, незадоволення, осуд, презирство. Людський осуд твого зла – велике благо для тебе, і треба вміти ним скористатися. У тому, як людина ставиться до несхвалення, осуду, виявляється її моральна вихованість, культура. Треба вміти бути вдячним, дякувати і радіти, що ти рухаєшся до досконалості.

Треба пам'ятати, що людині звертатися до тебе з гіркими словами осуду так само неприємно, як і тобі чути їх. Доходять такі слова до юного серця лише за умови взаємної довіри. В умінні вимовляти справедливі але гіркі слова зливається педагогічна майстерність і мистецтво. На жаль, багато вихователів не вміють говорити неприємні слова так, щоб їх правильно сприймали. Часто в розмові вчителя з учнем на перше місце виступає емоційний елемент – роздратування, у результаті чого підліток виносить образу, а вихователь – недовір'я. А там, де стикаються образа і недовір'я, виникає ворожнеча.

Особливого значення надавав Василь Олександрович вихованню в своїх учнів почуття *скромності*, яку вважав дисципліною людських відносин, вчинків. Це вміння правильно подивитися на свої позитивні і негативні якості. «Бути скромним – означає бути терпимим до дрібних вад людей, якщо ці вади не становлять суспільної небезпеки». Тому педагог прагнув, щоб міра вимогливості кожної людини до інших людей визначалася цим мудрим правилом, щоб кожен умів не тільки вимагати, а й не помічати, вибачати, прощати, тоді жити буде легше і кожному з нас, і суспільству. Хіба це не ознака толерантності?

Висновки і перспективи досліджень. Одна з настанов педагога звучала так: «Будь терпимий до окремих людських слабостей і непримиренний до зла. Терпимість і непримиренність – дуже важливі елементи духовної культури, які треба опанувати для того, щоб орієнтуватися в безмежно складному світі людських пристрастей і характерів». Він вважав, що зі слабкістю можна миритися, виявляючи поблажливості до неї і вміючи піднятися над нею, а зі злом треба бути нещадним. Його вихованці неодноразово чули настанову проявляти терпимість, чуйність, такт до

слабостей стариків і хворих людей. Не все, що можна сказати своєму одноліткові, можна говорити в присутності старої або хворої людини. Старість – це не тільки мудрість, а й біда, і до біди потрібне особливо людське ставлення. Він радив дітям ділити свої радощі з бабусяю і дідусем, бути у свята разом з ними, не дивуватися тому, що в житті старих людей дещо видається нам незвичним, слід пам'ятати, що колись старими будуть і вони.

Одна з граней педагогічної мудрості, вважав педагог, полягає в тому, щоб учити людину і говорити, і мовчати. Ставиться до слова так, щоб воно було сміливим і скромним, нестримним і сором'язливим, безстрашним і обережним. Він учив розуміти й відчувати, коли людині, з якою зустрічаєшся, треба, щоб

ти говорив, а коли їй вкрай необхідно, щоб ти мовчав. І це також є ознакою толерантності. Предметом великого піклування педагогічного колективу, яким керував В. О. Сухомлинський, було те, щоб вихованці тонко відчували моральні й емоційні відтінки слова, щоб у слові розуміли й відчували вчинок, і якщо цей вчинок несе в собі щось аморальне, засуджували його.

Список використаних джерел

1. В. О. Сухомлинський. Як виховати справжню людину. Поради вихователям. Вибрані твори в 5-ти т. — Т. 2. — К. : «Рад. школа», 1976. — С. 149—416.
2. В. О. Сухомлинський. Сто порад учителеві. Вибрані твори в 5-ти т. — Т. 2. — К. : «Рад. школа», 1976. — С. 419—670.
3. Василь Сухомлинський. Серце віддаю дітям. — К. : «Акта» видання, 2012.

M. S. VASHULENKO

Kyiv

TOLERANCE IS A MULTIFACATED CONCEPT IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF V. O. SUKHOMLYNSKYI

The article states that the tolerance in the modern sense of the term has always been a defining feature of Ukrainians. And this individual quality in systems of traditional and classical pedagogy was being formed as cumulative moral phenomenon, based on other similar concepts and individual qualities.

Key words: tolerance, respect, complicity, compassion, gratitude, kindness, conscience, modesty, indulgence.

Н. С. ВАШУЛЕНКО

г. Глухов

В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО ТОЛЕРАНТНОСТЬ – МНОГОГРАННОЕ ПОНЯТИЕ

В статье речь идёт о том, что толерантность в современном понимании этого понятия всегда была характерной чертой украинцев. И формирование этого качества личности в системах народной и классической педагогики осуществлялось как совокупное моральное явление, которое основывается на других созвучных понятиях и качествах личности.

Ключевые слова: толерантность, уважение, соучастие, сочувствие, благодарность, доброжелательность, совесть, скромность, терпимость, снисходительность.

Стаття надійшла до редколегії 30.07.2014